

Stemmer fra fortiden:

Et mesoamerikansk perspektiv på arkæologi, historie og sprog

Jesper Nielsen, lektor i Indianske sprog og kulturer, ToRS, Københavns Universitet

I dag ved vi, at mindst otte forskellige skriftsystemer blev anvendt blandt de præcolumbianske civilisationer i Mesoamerika. Flere af disse er fortsat ikke tydet, men i løbet af de sidste 40 år er det lykkedes forskere at dechiffrere mayaernes og aztekernes skrift, og adgangen til et væld af samtidige historiske kilder har bl.a. rejst en debat om historiske kilders værdi i forhold til de øvrige arkæologiske fundtyper. Uanset hvilket synspunkt man lægger for dagen i denne diskussion, har mayateksterne åbnet op for en helt ny forståelse af mayaernes samfund, styreformer, religion, sproghistorie og interaktion med andre mesoamerikanske folkeslag. De enorme mængder information, der således nu er til rådighed via teksterne, stiller dog nye krav til de arkæologer, der arbejder i Mesoamerika – samt til det endnu begrænsede antal epigrafer, der kan læse de gamle skriftegn. Nært samarbejde og en tværdisciplinær tilgang synes at være løsenet.

I løbet af de sidste 5000 år har mennesket flere steder på kloden udviklet skriftsystemer, der har gjort os i stand til at gengive og viderekommunikere sprogbarne informationer på tværs af tid og sted. Det er derfor ikke overraskende, at denne lange tradition for tekstproduktion også er at spore i det arkæologiske materiale fra verdens mange og vidt udbredte skriftkulturer (se Andrén 1998). Hvad enten de er indhugget i sten, malet på vægge og lerkar eller skrevet på huder eller papyrus, er tekster en forventelig og ikke ualmindelig fundtype i en betydelig del af de områder og epoker, som arkæologer beskæftiger sig med. Uanset hvor vi befinder os i verden, er bevaringsforhold og andre faktorer dog afgørende for, hvilke typer af informationer vi kan gøre os håb om at finde. Teksterne er, så at sige, stemmer fra fortiden og leverer, når vi i tilstrækkelig grad kan tyde og forstå indholdet, et enestående sprogligt bånd til oldtiden, dens mennesker og tankeverden. Vi har dog kun adgang til et begrænset udvalg af stemmer fra dette fjerne kor, og størstedelen af dem er desuden betinget af forfatterens sociale status, genrekonventioner og andre lokale og historiske forhold. Mit primære sigte med denne korte artikel er at give et par eksempler på det frugtbare samarbejde mellem arkæologer og epigrafer, der i stigende grad præger udforskningen af det præcolumbianske Mesoamerika. Som det forhåbentlig vil fremgå, er vores detaljerede viden om dette område baseret på såvel de bevarede tekster som de øvrige arkæologiske levn. Til slut

rejses jeg et par mere overordnede spørgsmål omkring studiet af skriftlige kilder i kombination med arkæologi – set i lyset af mine egne erfaringer med epigrafi og arkæologi i Mesoamerika.

Hvad angår kulturområdet Mesoamerika, så har vi kendskab til tusindvis af tekster, og hvert år bliver nye tekster fundet ved udgravninger i Mexico, Guatemala, Belize og Honduras. Det er vigtigt at understrege, at der fandtes adskillige skriftsystemer i Mesoamerikas 3000 år lange historie (1500 f.v.t. til 1520 e.v.t.). De mesoamerikanske skriftsystemer er formentlig alle logosyllabiske, dvs. de anvender både ordtegn (logogrammer) og stavelsestegn (syllabogrammer). Mens størstedelen af dem endnu ikke er dechiffrerede, så kan vi i dag tyde og forstå langt de fleste af de tekster aztekerne og mayaerne efterlod sig (Kettunen & Helmke 2011; Lacadena 2008). I det følgende vil jeg koncentrere mig om mayaernes skriftsystem, som havde sin udbredelse i det sydlige Mexico, Guatemala, Belize og dele af Honduras fra ca. 300 f.v.t. og frem til slutningen af 1600-tallet. Herfra er ca. 7000 tekster bevaret, og der kommer hele tiden nye til. Mayaernes skrift (kaldet glyffer) er dels at finde på steler og en række andre typer stenskulpturer, dels på mindre genstande af f.eks. jade, muslingskal og træ, mens andre er formet i stuk. Endelig er en stor del af det samlede tekstkorpus at finde på keramik, enten påmalet eller indgraveret. Mayaerne og flere andre mesoamerikanske folk producerede desuden bøger,

fremstillet af dyrehuder eller barkpapir, men kun et fåtal af disse er bevaret i dag. Størstedelen af de mesoamerikanske kulturer kan med andre ord ikke kaldes forhistoriske, og den arkæologiske udforskning af dem må altså betegnes som historisk arkæologi (Andrén 1998: 1-8, 82-91). Dette er der for så vidt ikke noget nyt i. I snart 25 år har arkæologer og epigrafer, særligt i mayaområdet, arbejdet tæt sammen, og de fleste udgravningsprojekter har en epigraf fast tilknyttet. Den frugtbare kobling af arkæologiske og historiske data omtales blandt mayanister som *the conjunctive approach* (Fash & Sharer 1991; Stuart 1992). Med afsæt i netop denne tilgang har det været muligt at skrive mayalavlandets politiske historie (Martin & Grube 2008). For lingvister udgør teksterne desuden en enestående kilde til deres arbejde med rekonstruktionen af de forskellige mayasprog og dialekters udvikling, og er samtidig et vigtigt korrektiv til de teser, der er baseret på den glottokronologiske metode (se f.eks. Kettunen & Helmke 2011). Teksterne kan dermed også hjælpe os til at få indblik i enkelte sproggruppers udvikling og udbredelse over en periode på mere end 1000 år. På samme måde kan låneord røbe intense kontakter med andre kulturer – hvilket igen kan forsøges sammenholdt med de øvrige arkæologiske fund.

Hele feltet og den udstrakte brug af tekster har imidlertid også været udsat for kritik fra nogle få, men indflydelsesrige arkæologer. Joyce Marcus hævder således, at fordi mayatekster har tendens til at blande historie, myttestof og propaganda, så egner de sig grundlæggende ikke til at rekonstruere mayaernes historie (Marcus 1992: 3-16; se også Coe 1992: 271-273). Som eksempel bruger hun den berømte mayahersker Janaab Pakal fra Palenque i Mexico. Ifølge glyfskriptionerne regerede han i hele 68 år frem til sin død som 80-årig, mens analyser af knoglerne i hans grav i lang tid antydede, at han blot var omkring 40 år gammel, da han døde (Marcus 1992: 340-347; Coe 1992: 193-217). Marcus' konklusion var et slag i ansigtet på epigraferne og hele den optimisme, der var fulgt i kølvandet på dechifrerings af mayaskriften: "... the wall panels at Palenque are probably not, as some have alleged, "king lists" that place historic events in chronological order. They were the medium for a kind of horizontal propaganda in which rulers placed themselves in the best possible

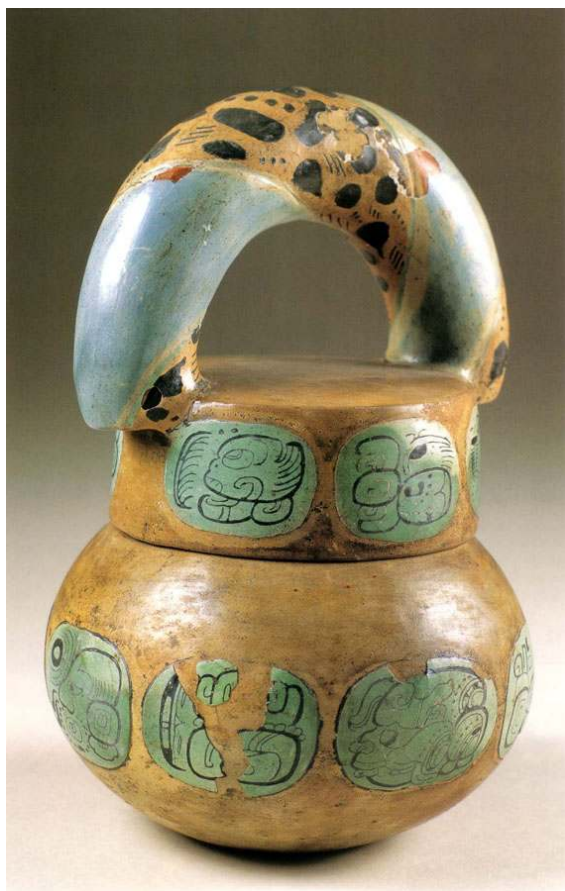
light, not merely establishing their credentials but fabricating them" (Marcus 1992: 347).

Diskussionen tog dog en ny drejning, da den gamle mayaherskers knogler blev underkastet nye og langt grundigere osteologiske analyser i slutningen af 1990'erne og fremefter (Tiesler & Cucina 2006). Det blev således påvist, at han mindst blev 50 år, og Palenque-teksterne taler efter alt at dømme sandt – i dette tilfælde. For selvfølgelig skal mayainskriptioner analyseres og underkastes kildekritik ganske som alle andre former for skriftlige kilder. At affeje dem, som forvredet af propaganda og myter fra start til slut, vil være at ignorere og underkende et datasæt med et enormt potentiale. For selv hvis mayaernes historiske optegnelser overvejende var manipulerede og upålidelige, ville det være yderst interessant at forsøge at afklare, *hvorfor* de var det. Desuden er det vigtigt at understrege, at teksterne rummer et væld af information, der ikke er snævert forbundet med mayaherskeres gerninger og dynastisk historie og dermed er langt mindre i fare for at være propagandistiske. Jeg vil på de følgende sider således give eksempler på, hvorledes andre typer af glyftekster bør være af stor interesse for såvel arkæologer som lingvister. Teksterne kan bl.a. byde ind med, hvad der på overfladen måske er mere ydmyge oplysninger, men som ikke desto mindre giver os et enestående indblik i mayaernes verden – fortalt fra mayaernes egen synsvinkel.

"Hans drikkekar til kakao"

Mayaerne havde en udbredt tradition for at indvie nye genstande, store som små, og referencer til disse rituelle handlinger blev ofte nedskrevet på genstandene selv. Det er selvreferentielle tekster, som typisk også nævner genstandens ejer, som f.eks. "dette er hans døverligger" (*u pakab*), "hans øresmykke" (*u tup*) eller "hans spejl" (*u nehn*), og alle efterfulgt af navnet på ejeren. En variant af denne form for "name-tagging" (Houston & Taube 1987; Houston *et al.* 1989) findes på hundredvis af lerkar og fade, hvor en standardiseret tekst langs karrets øverste kant beretter dels om navne og titler på ejeren af karret, dels om karret selv (dvs. hvilken type beholder, der er tale om) og dels om hvilken form for mad eller drikke, det var beregnet til. Således ved vi, at høje, cylindriske lerkar på maya hed *uk'ib*, og at de var drikkekar tiltænkt kakao (*kakaw*), mens lave og brede skåle hed *jaay* og var

beregnet til en form for majs vælling. Tallerkener hed *lak*, og fåde på tre fødder kaldtes *jawante*. Vi ved fra de samme tekster, at mayaerne skelnede mellem adskillige varianter af kakao, bl.a. ”bitter kakao” (*ach’ kakaw*) og ”moden kakao” (*k’an kakaw*). At mayaerne faktisk drak kakao af disse kar, er siden blevet bekræftet af analyser af rester af organisk materiale i en række af *uk’ib*-drikkekarrene. Via tekster som disse kan vi få et sjældent, emisk indblik i mayaernes egen verden af kulturelle systemer, betegnelser og klassifikationer af genstande – samt i deres spise- og drikkevaner.

En krukke med påmalede glyffer fra Río Azul i Guatemala. Krukken har været brugt til at drikke kakao af.

Teksten i billedet

I takt med dechifreringsen af mayaskriften er det blevet tydeligt, at elementer af skriften også er at finde i mayaernes komplekse ikonografi. Tidligere antog man, at mayaerne led af *horror vacui* og derfor overdængede deres billeder af herskere, guder og mytologiske scener med betydningstomme tegn, fyld eller kruseduller. I dag ved vi, at disse

elementer ofte er diagnostiske dele af individuelle mayaskriftegn, og at denne form for indlejrede tekster til tider er afgørende i forhold til at forstå ikke blot den fremmedartede billedverden men også den materielle kultur (Berlo 1983). Mayaerne var således ofte interesseret i at markere en genstands kvalitet, fremtoning og hvilket materiale den bestod af. Ved for eksempel på afbildninger af træer at placere den karakteristiske del af logogrammet for ’træ’, understregede man, at de var lavet af træ. Vi finder også logogrammet indlejret på afbildninger af kanoer og skåle (for at markere at de ikke var af skind eller ler), og vi finder det også på enkelte gengivelser af såkaldte ”ceremonial bars”, et redskab brugt i forfaderritualer og typisk afbildet på steler, hvor de ses båret af herskere i begge arme foran brystet. Disse stave var altså tilsyneladende fremstillet af træ – en simpel, men vigtig oplysning, som fint forklarer, hvorfor der i mayaarkæologiens 100 år lange historie aldrig er blevet fundet et eneste eksemplar af en ”ceremonial bar”. Listen over lignende ikonografiske og epigrafiske spor til at forstå den materielle kultur er lang og illustrerer, hvorledes et kendskab til skriften også kan åbne andre døre til fortiden end de traditionelle historiske og dynastiske.

Tekster som kronologiske indikatorer

Arbejdet med at datere genstande, bygninger samt længere udviklingsforløb og samfundsændringer står centralt i al arkæologisk forskning, og også her kan tekster som fundtype være af stor værdi. Eftersom mayaerne i den klassiske periode (ca. 250-900 e.v.t.) var særdeles optaget af at placere historiske (og mytologiske) begivenheder i en større kronologisk ramme, og fordi mayakalenderen kan korreleres med vores eget kalendersystem, kan en lang række hændelser dateres ekstremt præcist. Således ved vi f.eks., at herskeren Itzamnaaj Bahlam i Yaxchilan på dagen, der svarer til 23. april 723 indviede sit nyeste tempel (Bygning 44), og at Copanherskeren Waxaklajuun Ubaah K’awiil blev taget til fange og dræbt af rivalerne i nabobyen Quirigua den 29. april 738. Det er imidlertid ikke alle inskriptioner, der rummer en (læselig) dato, og i visse områder af Mesoamerika møder vi ikke de samme præcise kalenderangivelser. Men teksterne kan alligevel hjælpe os til at datere bygninger og konstruktionsfaser med en større præcision end de øvrige dateringsteknikker. I den enorme ruinby

Teotihuacan nord for Mexico By findes således et væld af velbevarede polykrome vægmalerier fra byens storhedstid fra omkring år 0 og frem til 550 e.v.t. Mange af dem er at finde i byens mere end 2000 beboelseskomplekser, men i de fleste tilfælde har arkæologer vanskeligt ved at datere både vægmalerierne og bygningernes enkelte konstruktionsfaser. Dateringerne har typisk været baseret på stilistiske og tematiske træk i vægmalerierne og behæftet med stor usikkerhed. Det er her teksterne kommer ind i billedet. Fra beboelseskomplekset Tetitla findes et væld af små vægmalerifragmenter, der rummer dele af en mayaglyftekst. I sig selv er glyfferne et enestående vidnesbyrd om kontakten mellem Teotihuacan og mayaerne, men ud over de kulturhistoriske perspektiver, så kan de små brudstykker også give os et ret nøjagtigt bud på, hvornår denne udveksling fandt sted – samt hvorfra maya-indflydelsen kom (Helmke & Nielsen 2011). Ganske som andre skriftsystemer har mayaskriften gennemgået en historisk udvikling, og ved at studere de enkelte tegns udformning gennem tid og rum er det muligt at fremkomme med et bud på en given teksts relative alder og herkomst. På baggrund af en sådan palæografisk analyse af tekstfragmenterne fra Tetitla, herunder en sammenligning med hieroglyf-tegn fra mayaområdet, kan det konstateres, at teksten formentlig er produceret i tidsrummet mellem 472 og 514. Da teksten endvidere indeholder enkelte tegn, som primært blev anvendt i området omkring den store mayaby Tikal i Guatemala, er dens forlæg formentlig fra denne egn og sandsynligvis fra selve Tikal. I denne sammenhæng er det interessant, at en række andre arkæologiske vidnesbyrd også bekræfter disse intense forbindelser mellem Teotihuacan og Tikal.

Tekster og deres kontekst

Den svenske arkæolog Anders Andrén skriver i *Between Artifacts and Texts: Historical Archaeology in Global Perspective* at: "the fundamental methodological problem is whether archaeology is needed in studies of literate societies" (1998: 181). Dette er dog ikke et spørgsmål, der i særlig grad optager hverken de arkæologer eller epigrafer, der arbejder i Mesoamerika: det arkæologiske materiale er nødvendigt og uvurderligt uanset om det kombineres eller kontrasteres med det skrevne ord. Vi kan med andre ord ikke kun forstå skriftkulturer via de tekster, de har efterladt sig. Dette ændrer dog

ikke på, at man måske i højere grad burde tilskynde til, at arkæologer, der beskæftiger sig med skriftkulturer, erhverver sig en basal viden om den pågældende kulturs skriftsystem og de mest udbredte genrer. Hvilket naturligvis ikke er ensbetydende med, at de behøver besidde de samme kompetencer som epigrafer, filologer og lingvister. I forhold til Mesoamerika fristes man således til at sige, at det er en forpligtelse for kommende generationer af maya-arkæologer at erhverve sig en grundlæggende indsigt i mayaskriften, ligesom mayaepigrafer og lingvister fortsat bør udvide deres kendskab til de dele af mayaarkæologien, der ikke har med tekster at gøre.

Det er altså for mig at se ikke et spørgsmål om enten-eller, men snarere om hvordan de forskellige typer af komplementerende data sammenholdes og integreres på den bedst tænkelige måde. De gamle tekster spiller os et ekstra kort i hånden og kan, qua deres lingvistiske indhold, levere oplysninger om fortiden, som ingen andre fundtyper kan. Men på mange punkter er teksterne stumme, og ofte er det en stærkt begrænset type information, de kan tilbyde os. På trods af deres helt ekstraordinære potentiale, er de i og for sig ikke anderledes eller mere værd end andre fundtyper. Tekster er således blot en af mange veje til at nærme os fortidens mennesker og kulturer, og de skal analyseres med samme omhu, underlægges samme kritiske blik og betragtes i en større kontekst – præcis som andre former for arkæologiske levn. Sat lidt på spidsen kunne man sætte spørgsmål ved det nyttige i at anvende skriftlige kilder som udgangspunkt for at markere eller kvalificere en bestemt form for arkæologi. Teksterne er trods alt relativt få og har en begrænset evne til at udsige noget om en lang række aspekter af menneskets historie, samtidig med at i mange af de områder den historiske arkæologi typisk beskæftiger sig med, var majoriteten af indbyggerne efter alt at dømme analfabeter (Andréns fornævnte betegnelse "literate societies" er derfor noget upræcis). Måske er det vores eget logocentriske syn på verden, der presser os ud i denne skelnen mellem tiden før og efter skrift, på mennesket med eller uden nedskreven historie? Set i lyset af den arbejdsform, der præger min egen og mange af mine kollegers forskning i det præcolumbianske Mesoamerika – hvori der trækkes på en lang række fundtyper og metoder (inklusive arkæologisk, epigrafisk, etnohistorisk og

etnografisk materiale) – forekommer tendensen til yderligere specialisering og subdisciplinering ikke umiddelbart, som den mest frugtbare vej. På mange måder forsøger vi på Indianske sprog og kulturer således at uddanne studerende i en tværdisciplinær tilgang til de mesoamerikanske kulturer. Måske matcher vores kandidater ret godt den form for

Tak

Jeg vil gerne takke følgende personer for deres gode råd, rettelser og forslag i forbindelse med arbejdet på denne artikel: Christophe Helmke, Tore Leifer, Mette Haakonsen, Henriette Lyngstrøm samt redaktionen af Arkæologisk Forum.

Litteratur

Andrén, Anders 1998

Between Artifacts and Texts: Historical Archaeology in Global Perspective.

Plenum Press.

Berlo, Janet C. 1983

Conceptual Categories for the Study of Text and Image in Mesoamerica.

I: Janet C. Berlo (red.) *Text and Image in Pre-Columbian Art: Essays on the Interrelationship of the Verbal and Visual Arts.* B.A.R. International Series 180.

Bernal, Ignacio 1962

Archaeology and Written Sources. I: *Akten des 34. Internationalen Amerikanistenkongress, Wien 1960.* Verlag Ferdinand Berger.

Coe, Michael D. 1992

Breaking the Maya Code. Thames & Hudson.

Fash, William F. & Robert J. Sharer 1991

Sociopolitical Developments and Methodological Issues at Copan, Honduras: A Conjunctive Perspective. *Latin American Antiquity*, Vol. 2, Nr. 2, s. 166-187.

Helmke, Christophe & Jesper Nielsen 2011

The Writing on the Wall: The Maya Texts of Tetitla, Teotihuacan. Oplæg holdt ved *The 16th European Maya Conference.* Københavns Universitet.

forsker som den store mexicanske arkæolog Ignacio Bernal engang efterlyste, nemlig: ”etnoarkæo-historikeren” (1962: 225). Ikke en mundret stillingsbetegnelse, men en grundindstilling, som måske bør vække til eftertanke hos alle der arbejder med fortiden – med eller uden tekster.

Houston, Stephen D. & Karl Taube 1987

”Name-Tagging” in Classic Maya Script: Implications for Native Classifications of Ceramics and Jade Ornaments. *Mexicon*, Vol. IX, s. 38-41.

Houston, Stephen D., David Stuart & Karl Taube 1989

Folk Classification of Classic Maya Pottery. *American Anthropologist*, Vol. 91, Nr. 3, s. 720-726.

Kettunen, Harri & Christophe Helmke 2011

Introduktion til mayahieroglyffer – 16. europæiske mayakonference, København 2011.

Københavns Universitet.

Lacadena, Alfonso 2008

Regional Scribal Traditions: Methodological Implications for the Decipherment of Nahuatl Writing. *The PARI Journal*, Vol. VIII, Nr. 4, s. 1-23.

Marcus, Joyce 1992

Mesoamerican Writing Systems: Propaganda, Myth, and History in Four Ancient Civilizations. Princeton University Press.

Martin, Simon & Nikolai Grube 2008

The Chronicle of Maya Kings and Queens: Deciphering the Dynasties of the Ancient Maya. 2. udgave, Thames & Hudson.

Stuart, David 1992

Hieroglyphs and Archaeology at Copan. *Ancient Mesoamerica*, Vol. 3, s. 169-184.

Tiesler, Vera & Andrea Cucina (red.) 2006

Janaab' Pakal of Palenque: Reconstructing the Life and Death of a Maya Ruler. The University of Arizona Press.